

39. Rehvitud purjedega II. Sündmusi ja jutustusi meremehe elust. Toronto, 1982. lk 102.
40. Vt viide 39, lk 16.
41. H. Sepp autorile.
42. Wossidlo, R. Reise-Quartier in Gottesnaam. Rostock, 1981, s 23.
43. Papp, D. Åländsk Allmogese glation 1800-1940. In: Sjöhistoriska Museet Rapport 1/71, S 181; Westerdahl, C. Norrlandsleden I. Källor till det maritima kulturlandskapet. In: Arkiv för Norrländsk Hembygdsforskning XXIV. 1988-89, s 220-221.
44. Vt viide 1, Loorits, lk 201; H. Sepp autorile.
45. Vt viide 37, Past, lk 30.; ERM KV 85, 1.569; Meremuuseum (1960), 1.2; Meremuuseum (1967), 1.189.
46. ERM KV 85, 1.563.
47. ERM KV 85, 1.515; Mäger, M. Linnud rahva keeles ja meeles. Tallinn, 1967, lk 59.
48. ERM KV 85, 1.561.
49. ERM KV 85, 1.562.
50. Meremuuseum (1962), 1.26, Meremuuseum (1963), 1.136.
51. ERM KV 85, 1.563-565.
52. ERM KV 85, 1.563.
53. ERM KV 85, 1.23.
54. ERM KV 85, 1.177.
55. ERM KV 85, 1.288.
56. Kurgo, R. Meresõidust Pärnu rannas. 1965, lk 80. (käsikiri Meremuuseumis).
57. Vt viide 1, Loorits, lk 200.
58. Vt viide 1, Loorits, lk 201.; Aruväli, M. Meremuuseum 2663.
59. ERM KV 85, 1.565.

LÕUNA-UDMURDI KEVADPÜHA AKAŠKA TAVANDILAUUVIISIDE TÜPOLOOGIAST

Irina Nurijeva. Udmurtia, Iževsk

Käesoleva töö eesmärgiks on kindlaks määrata ühe tavandi juurde kuuluvate lauluviiside tüpoloogilised tunnused. Uurimisobjektiks on Tatari Kukmori rajoonis elava väikese udmurdi etnilise grupi kevadise akaška-püha laulude viisid.

Kukmori udmurdid on arski udmurtide järeltulijad, siinse asustuse põlisu- sele osutavad nii arheoloogilised, ajaloolised kui ka lingvistilised andmed. Va-

nas tavandilaulutraditsioonis köitsid tähelepanu omanäolised akaškameloodiad. Materjali analüüsid järgisime muusikateadlaste M. Hruštšova ja J. Boikova viiside kartografeerimise meetodikat, mis lähtub meloodia kuuluvusest teatud sugukondlikule grupile.¹

Tulevase saagi kindlustamiseks peetud kevadistel pidustustel on eriline koht Volga-äärsete rahvaste kalendri tsükli. Siia kuuluvad mari *agar pairam*, mordva *keret' ozks*, tšuvaši *akalui*, tatari ja baškiiri *sabantui*.² Udmurtide juures on sellel kevade vastuvõtu ja künnitööde algusega seotud kombestikul erinevaid kohalikke nimetusi: *gõrõnõ potton*, *badd'z'õm nunal*, *veliktem*, *akaška/akaiaška*. Kukmori udmurtide seas on akaškaks nimetatud tavand tänini püsinud elavas traditsioonis. Rituaal toimub igal aastal, ehkki on algse maagilise funktsiooni kadudes läbi teinud olulisi muutusi. Vana paganlik kevadpüha on kohaliku elanikkonna üldise kristianiseerimise tagajärjel liitunud ülestõusmispühadega ning assotsieerub praegu rahva teadvuses üsna tugevalt selle ristiusu pühaga.

Kukmori traditsioonis jagunes akaška kaheks osaks - pidutsemiseks külas ja põlluleminekuks. Pühaks valmistuti tavaliselt nädala jooksul - pesti ja koristati kogu eluhoone; pühadelaupäeval asetati läve juurde kadakaoksi, värvitud munakooretükikestega üle riputatud oksad pisteti majaseina vahele. Ülestõusmispüha (akaška) hommikul valmistati erilisi toite - *akaška džadzeg džuk* (traditsiooniline puder hanelihaga; hane hoiti spetsiaalselt akaška tarbeks), jahutoite - *kuar-n'an*, *dzeg-tšabei*; värviti ka mune.

Päeval läks perekonna pea ümmarguse leivapätsi või hapnemata karaskiga, millele kindlasti pandi tükike liha ja lusikatäis traditsioonilist putru, *kualasse* (perekondlik pühamu, mis tavaliselt asub õuel elumaja vastas). Vastavas palves (*kuris'kon*) paluti jumal Inmarilt endale ja kogu perele tervist ja head viljasaaki. Palvuse lõppemisel läks isa majja ja kõik kodused maitseid pühitsetud rooga. Pärast rituaalset söömaaega kogunesid isapoolsed sugulased ja käisid perest peresse kas päripäeva (Oštorma-Jumjak, udm Ulõngurt) või siis vastupidiselt jõe voolusuunale (Potšinok-Suter, udm Bier-Potšinka).

Akaškalaulu esitamisel oli kindel koht - tavaliselt kõlas laul rituaalsel söömaajal. Algatajaks oli perekonna pea või keegi vanem sugulane. Mõningates külates (Kurkino, udm Kurkinja, Potšinok-Suteri külates) lauldi tänaval ühe sugulase majast teise minnes. Pidutsemine võis kesta ühest päevast kuni nädalani.

Tavandi teine pool - põlluleminek - lükkus mõnevõrra (vähemalt nädala) hilisemale ajale, kui maa oli juba künniks ette valmistatud. Esimesena viskas seemned mulda küla kõige vanem ja auväärsem mees. Peale seemnete pildus külvaja põllumullale mune. See osa rituaalist jääb tänapäeval sooritamata.

Praegu on kombestiku paganlikku kuju raske rekonstrueerida, kuid ilmselt oli rituaalne söömaaeg kodudes ja pidutsemine külas sümbolsele külvile ainult

kinnituseks. Tavandi kristlik vorm on tähistamise määranud kindlale päevale, mis enamasti ei ühtinud künni ja külvi algusega. Ilmselt sellepärast kaotas akaška kombestik Kukmori traditsioonis koos algse paganliku tähendusega ühtlasi olulise elemendi - põllulemineku.

Akaška-meloodia on tavapäraselt lauldav mitmete tekstidega. See on üldviis, mida kasutatakse pulma-, nekruti-, nelipühade-, võinädala jt tavandilaulude esitamisel. Kirja on pandud aga ka spetsiaalseid laulutekste kirjeldustega, kui kaua ülestõusmispühi-akaškat oodati ja selleks valmistuti ning võrreldakse püha tulekut kauaigatsetud lõokese saabumisega põldude kohale.

Kukmori akaška-meloodiad eristuvad teiste piirkondade traditsioonist oma ühtlase leviku ja ühtaegu kitsalt lokaalse iseloomuga, individualiseeritusega. Peaaegu igal uuritava rajooni külal või külade grupil on oma karakterne akaška-meloodia, erinevalt näiteks lõunapoolsest traditsioonist, kus selline akaškatavandile kinnistunud meloodia on hajusalt levinud.³ Meloodia kitsas lokaliseeritus ja individualiseeritus pole udmurdi laulutraditsioonis iseenesest unikaalne, muusikateadlased on samasugust nähtust fikseerinud Lõuna-Udmurdimaal.⁴

Laulikud ise teadvustavad seda viisi eripära, kukmori udmurdid võivad akaška-viisi järgi öelda, millisele külale see kuulub. Iseloomulik on kiindumus oma meloodiasse. Näiteks nimetavad esitajad andmete ülesmärkimisel tihtipeale ainult oma neiu põlvnime ja niisamuti eelistavad ka teise külasse mehele läinud lauljad laulda ainult oma koduküla meloodiat, ehkki nad oskavad ja esitavadki igal aastal akaška-pühade ajal mehe koduküla meloodiat. Selle nähtusega puutub kokku ekspeditsioonipraktikas. Küsimusele: "Miks on naaberkülas teine akaška-viis?" vastati, et akaškat lauldakse ainult oma küllaga või et võõrast soost osalisi sinna juurde ei tulegi.

Akaška-meloodiate lokaliseeritust võib ilmselt seletada emajärgsest sugukondlikust organisatsioonist alguse saanud voršudi-suhete relikptide säilimisega. Voršud on perekonnaõnne ja heaolu hoidja, perekonna ja suguvõsa kaitsja. Kaitsejumaluse voršudi nimega tähistati ka sugulaste ühendust. Udmurdi voršudide uurija M. Atamanov selgitas Kukmori rajooni territooriumil välja mitmete sugukondlike asualade jäljed, mille hulgas on suuremaid (Jumja ning Utša) ja suhteliselt väikseid (Tšabja, Nörja, Lözja, Turja).⁵ Udmurtide asustuse detailsema skeemi esitab folkloori, ajalooliste ja lingvistiliste andmete põhjal kukmori dialekti uurija V. Kelmakov. Teadlane arvab, et alam-paremkalda Vjatka udmurtide (kukmori dialekti kandjad) kujunemisel on peale muistsete arski udmurtide oma osa ka Vjatka paremkalda (tänapäeva Udmurdimaal lõunarajoonide) udmurtidel.⁶

Akaška-meloodiate kartografeerimine korrigeerib ja täiendab mõneti keeleteadlaste loodud udmurdi sugukondlike gruppide asualade skeemi.

Meloodiate struktuuri analüüsil selgusid kuus põhilist meloodiarühma:

- jumja - keskus Staraja Jumja (udm Vuž Jumja) küla,
- knja - keskus Staraja Knja-Jumja (udm Kinja või Nörja) küla,
- oštorma - Oštorma-Jumja (udm Ulõngurti) küla,
- kuzmesi - Nižni Kuzmesi (udm Ulõn Kuzmesi) küla,
- utša - Staraja Utša (udm Vužja) küla,
- kanisar - Starõi Kanisari (udm Vuž Kanisari) küla.

Kõik ümbritsevate asustatud punktide suhtes kesketeks nimetatud külad osutuvad ajalooliste andmete järgi regiooni vanimateks asulateks. Mõningaid (Starõi Kanisar, Nižni Kuzmesi, Oštorma-Jumja) on ajalooallikates mainitud alates nende liitmisest Kaasani khaaniriigiga XV sajandil.⁷

Tingimata tuleb märkida, et akaška-meloodiad tervikuna ei erine oluliselt lokaaltraditsioonist, mille tuuma moodustab laiem tavandilaulude kihistus. Kohalikule stiilile on iseloomulik unisoonilis-heterofooniline ansambllaul, meloodiate retsitatiivsus, kitsas heliulatus, süllaabilisele värsisüsteemile tuginev tsesuuridega liigendatud muusikaline vorm. Nii nagu paljusid lõunaudmuri tavandilauluviise, iseloomustab kõiki akaška-meloodiaid monoodilisele muusikalisele mõtlemisele omane funktsionaalharmoonilise aluseta anhemitooniline helisüsteem. Viiside süllaabilise värsi poolt koordineeritud meloodiakujunduse aluseks on “pikkade ja lühikeste muusikaliste üksuste omavaheline rütmiline suhe”, seega muutub meloodika “üheks rütmi helilise väljenduse vormiks”.⁸ Liikumisrütmit mõjustamata viiside laadilisele kujunemisele on mõju avaldanud mõned udmuri keele kõneintonatsiooni iseärasused. Näiteks väljendub seostatud kõnele omane sõnade või fraasi lõpusilbi vältuse pikendamine paljude tavandilaulumeloodiate omamoodi “lõpupeetustega” rütmis; selline nähtus ilmneb selgelt ka Kukmori akaška-meloodiates.⁹

Kõikide akaška-viiside variantide võrdlev analüüs selgitas välja nimetatud kuue rühma eristavad omadused. Need on seotud meloodiate süllaabilisele värsisüsteemile toetuva rütmstruktuuri ja tugihelide süsteemi iseärasustega.

Silbile vastavate helide rütmilise korraldamise aluseks on kindlad rütmivormelid. Rütmivormelist on tuletatud jumja, knja, utša ja kanisari meloodiarühma rütmstruktuur. Rütmivormel on oštorma ja kuzmesi grupi rütmstruktuuri aluseks.

Viiside kompositsiooniline struktuur kujuneb rütmivormelite liitmisel: näiteks 4+3 on karakterne jumja, knja ja kuzmesi, 4+4 kanisari, 4+5 utša grupile. Vormiüksused on piiritletud värsitsesuuriga. Muusikaline tsesuur ei lange alati kokku värsitsesuuriga. Näiteks kuzmesi viisis saabub muusikaline tsesuur varem kui värsitsesuur; jumja grupi Kurkino meloodia on ainus tsesuurita vormi näide, seal kujundatakse tsesuur puhtalt meloodiliste vahenditega.

Heliridade koostise järgi jagunevad viisid kahte liiki. Suurem osa meloodia-test on üles ehitatud suurele tertstile tuginevale anhemitoonikale (jumja, knja, oštorma, kuzmesi, ka Novaja Utša meloodia).

Kanisari meloodiate helisüsteemi aluseks on sekund-kvardi suhted.

Lelviži (udm Zölvõži) ja Staraja Utša küla meloodiad erinevad ülejäänutest: nad on rajatud kahe - suure tertsi ja puhta kvardi ulatusega - helikoosluse püsivale ühendusele

Laadi põhilise tugiheli (selleks on reeglina helirea alumine heli) asukoht akaška-meloodiates on püsivalt melostroofi alguses ja lõpus. Alumise tugiheli esinemiskoht melostroofi sees langeb reas viisides kokku muusikalise vormi võtmepositsioonidega ja on esile toodud muusikalise tsesuuriga - need on: I viisi-(=värsi)-rea lõpp (knja, jumja, Novaja Utša ehk Või Utša viisid), II viisirea kadentsi- (lõpumotiivi) eelne motiiv koos järgneva põhitooni kinnistamisega opositsioonilise 2., harvem 3. astme abil (oštorma, rida jumja viise).

Esiletoodud kuue meloodiarühma piires võivad varieerimise ja ümberku-jundamise ulatus ja võimalused olla täiesti erinevad - meloodiate täielikust ident-susest (tühiste intonatsioonimuutustega kuzmesi ja knja grupis) kuni oluliste, meloodiati kompositsioonilist struktuuri puudutavate modifikatsioonideni.

Esitaja püüdlustele meloodiat muuta oli piiritähiseks rütmi kujundav värsi-ehituse raamistik. Jumja ja knja lauludegrupis on normaalkujul 9+8, kuzmesi omas vastavalt 10+9, oštorma 9+9, kanisari 10+10, utša 9+9-silbilised värsipaarid. Aktiivsele ümberkujundamisele võisid alluda nii üksikud intonatsioonielemen-did kui ka meloodiajoonis tervikuna. Sealjuures võisid mõned viiside nõ kontrollpunktid säilida (kanisari grupis muusikalise vormi piirialade helid I ja II viisirea vahel, utša grupis II viisirea algusmotiiv, jumja grupis I viisirea algusmotiiv). Värsi kompositsiooni, järelikult ka meloodiat puudutava struktuuri-modifikatsiooni näiteks on Staraja Jumja variant. Värsi pikendamine (normatiivse 9+8 asemel 10+10 silpi) tõi endaga kaasa meloodia vormistruktuuri laiendamise (rütmivormelite kombinatsiooni 4+3 asemel 4+4).

Kõigi ühe rühma piires toimuvate meloodiamuutuste modifikatsioonide täie-likum kirjeldamine võiks olla tulevase eriuurimuse teemaks.

Niisiis, regiooni akaška-viiside analüüsil ei selgunud selliseid struktuurilisi seaduspärasusi, mis oleksid ühised kõigile selle žanri Kukmori meloodia-rühmadele. Akaška-viiside kaudu on meieni ulatunud vanad voršudi-suhted. Erinevad meloodiad on olnud sugukondliku grupi omalaadseks tunnusmär-giks. Keeleteadlaste M. Atamanovi ja V. Kelmakovi uurimustele toetudes võib oletada, et kuus meloodiarühma kuulusid erinevatele sugukondlikele gruppidele, jumja viisirühm Dzumja (või Jumja) grupile, utša - Utša grupile, knja - Nörja grupile, kuzmesi - Tšabja grupile, oštorma - ühele kolmest sugukondlikust rühmitusest, kes kujundasid Poikino (udm Poikagurt) elanikkonna (Lözja või

Turja), kanisari - Udmurdi lõunarajoonidest ümberasuunile, või siis ka utša grupile. Viiside konkreetsele voršudile kuuluvuse täpsem määratlemine võib teoks saada selle või teise voršudi järglaste elupaikades fikseeritud sugukonnameloodiate võrdleva analüüsi teel.

Tõlkis Janika Oras

Kirjandus

1. Boikova, J. O metodologii istoričeskogo izučšenija muzōkalnogo folklorā (na primere odnoi južno-udmurtskoi traditsii). In: XVII Vsesojuznaja finno-ugorskaja konferentsija. Tezisō dokladov. II. Ustinov, 1987; Hruštšova, M. K voprosu o metodologii udmurtskoi muzōkalnoi folkloristiki. In: XVII Vsesojuznaja finno-ugorskaja konferentsija. Tezisō dokladov. II. Ustinov, 1987.
2. Vladōkin, V. Agrarnōje kultō udmurtov. In: Ježegodnik etnografičeskogo muzeja. Voprosō etnokulturō finno-ugrov. XXXII. Tallinn, 1981.
3. Boikova, J. Ob arealnom issledovanii južno-udmurtskogo pesennogo folklorā. In: Spetsifika žanrov udmurtskogo folklorā. Iževsk, 1990.
4. Vt viide 3.
5. Atamanov, M. Razmeštšenje voršudno-rodovōh grupp. In: Mikroetnonimō udmurtov i ih otraženije v toponimii. Iževsk, 1982.
6. Kelmakov, V. K istorii udmurtov Pravoberežja Vjatki. In: Materialō po etnogenezu udmurtov. Iževsk, 1982.
7. Tšernōšev, J. Selenija Kazanskogo hanstva (po pistsovōm knigam). In: Voprosō etnogeneza tjurkojazōtšnōh narodov Srednego Povolžja. Kazan, 1971.
8. Gippius, J. Obštšeteoretičeskii vzgljad na problemu katalogizatsii narodnōh melodii. In: Aktualnōje problemō sovremennoi folkloristiki. Leningrad, 1960.
9. Vahrušev, V., Denissov, V. Sovremennōi udmurtskii jazōk. Fonetika. Grafika i orfografija. Orfoepija. (Rukopis).

NGANASSAANI ŠAMAANITRUMMI MUUSIKALISTEST JA MUUSIKAVÄLISTEST FUNKTSIOONIDEST

Triinu Ojamaa. Eesti, Tartu

Šamaanitrummi võib kirjeldada kahest aspektist lähtudes. Esiteks on trumm erinevaid maagilisi funktsioone omav riituseese, mida šamaan vajab abivahendina mitmesuguste toimingute sooritamiseks loitsimise käigus. Teiseks on šamaanitrumm muusikariist. Ehkki mõlemad aspektid on teineteisest